

TÁRSADALMI KONTROLL, KOLLEKTÍV CSELEKVÉS ÉS A TÁRSADALMI HÁLÓZATOK STABILITÁSA

Áttekintés

A 2007-ben lezárult kutatási programot egyértelműen sikeresnek tartjuk. Alapvető kutatási céljainkat elértük, sőt, több ponton a vártnál gazdagabb eredményekhez jutottunk. Több mint két tucat, többségében angol nyelvű tanulmány, köztük egy monográfia végső változata született a kutatás keretei között. Közülük három még a projekt zárása előtt sikeresen túljutott referált, impakt faktorral rendelkező nemzetközi folyóiratok publikálási procedúráján. Ráadásul miközben eredményeink egy részét nemzetközi együttműködésben értük el, magasan jegyzett kutatók bevonásával, a kutatás forrásainak ez külön megterhelést nem jelentett.

Külön kiemelő, hogy egy olyan témakörben tudtuk teljesíteni előzetes célkitűzéseinket, amely elméleti jellege és az új hipotézisek szükségessége miatt számos bizonytalansági tényezőt rejtett magában. Az empirikus vizsgálatok nem sztenderd jellege tovább növelte a kockázati faktorok számát. Mégis, a projekt zárásáig sikerült a speciális kísérletek és a terepvizsgálatok végrehajtása. Csak a terepkísérlet státusza változott a laboratóriumi körülményekhez közelebb álló vizsgálatból terepen végzett „természetes kísérletté.”

Mindemellett voltak érdemi eltérések az eredeti kutatási tervtől - azonban ezek elsősorban a vártnál termékenyebb kutatási munkából erednek. Sikerült kibővíteni az érdemi hozzájárulást nyújtó kutatók körét. Kiemelő, hogy a publikációval is közreműködő csatlakozók között találkozhatunk a kutatás kezdetén még tudományos diákköri munkát végző (később doktoranduszá váló) egyetemi hallgatókkal. A kutatói kör bővülése az alkalmazott megközelítések és az eredmények számának növekedésével járt.

Tartalmi célkitűzések és elméleti modellek

A kutatás elsődleges célja annak elméleti és empirikus vizsgálata volt, hogy miképpen alakítják át a kollektív cselekvési helyzetek a csoportok informális kapcsolatainak a szerkezetét. Törekvésünk annak meghatározása volt, hogy milyen mechanizmusok révén jöhetnek létre új kapcsolatok a társadalmi dilemmákban azonos döntést hozó egyének között, illetve hogyan vezetnek a társadalmi csapdahelyzetek korábbi kötelek gyengüléséhez vagy felbomlásához. Ezek a kutatási célok tudományos újdonságot jelentettek, hiszen a kollektív cselekvési helyzetek azon korábbi vizsgálatait, amelyek számoltak a kapcsolatháló fontos szerepével nem vizsgálták annak lehetőségét, hogy a kapcsolat kétirányú: azaz a társadalmi csapdák kimenetelének, illetve jövőbeni bekövetkezésének a kapcsolatok alakításában is jelentős szerepe lehet. Kutatási programunk dinamikus megközelítmódja számot vetett mindkét irányban ható mechanizmusokkal. Másik újdonságként ez a modellalkotás folyamatában gyakorlatilag azt jelentette, hogy ötvöztük a játékelmélet és a társadalmi kapcsolatháló elemzés módszereinek elméleti eredményeit és módszertani eszközeit.

Szándékunk volt továbbá, hogy az elméleti vizsgálatok mellett valamilyen szinten megvizsgáljuk a kidolgozott modellek empirikus érvényességét. A vizsgálat tárgyát képező

jelenségek összetettebbek annál, hogy minden szempontból kielégítő empirikus tesztek végezzünk. Azonban létre tudtunk hozni olyan kísérleti szituációkat, amelyekben közelíteni tudjuk a döntési feltételeket a modellekben szereplőkhöz, ugyanakkor valóságos cselekvők viselkedését figyelhetjük meg. Továbbá kvalitatív esettanulmányokban kívántuk értékelni valós társadalmi csapdahelyzetek emberi kapcsolatokra gyakorolt hatását. Eredeti terveinkben az elméleti kutatás mellett laboratóriumi (osztálytermi) kísérletek és valós társadalmi dilemmákról készített esettanulmányok szerepeltek.

A kutatás egyik fő gondolati magját az a játékelméleti modell jelentette, amely egyesíti az n-szereplős kollektív cselekvési dilemma és a lokális interakciós játékok logikáját, és így új lehetőségeket teremt a társadalmi kontroll és a kapcsolathálózatok elemzésére. A modell másik lényeges eleme, hogy ebben a keretben kiterjeszti a nem-kooperatív játékelméleten nyugvó egyensúlyi elemzést a társadalmi kötelekek esetleges változtatásáról hozott döntések körére is.

A kutatás során több új modell kidolgozására került sor.

A kutatásvezető a kollektív cselekvéshez kötődő hálózati dinamika elemzésében alkalmazható újszerű modell alapjait dolgozta ki. Míg a kutatás kezdeti fázisában elsősorban a játékelmélet alkalmazási lehetőségeivel foglalkoztunk, a legújabb modell a strukturális egyensúly elméletén nyugvó mechanizmusra épít. A modellből elég egyértelmű hipotézisek vezethetők le a hálózati dinamikával kapcsolatban. Maga a tesztelés azonban nem egyszerű, bár végül sikerült megfelelő terepet és adatokat találni.

A kutatás két résztvevője ágens alapú szimulációs modellt fejlesztett az együttműködést megalapozó altruista motivációk létezésének társas kapcsolatok szerepének bevonásával történő („térbeli közelség alapú altruizmus”) evolúciós magyarázatára.

Ezeken túlmenően is történtek elméleti elemzések az altruizmus, a méltányossági normák és a társadalmi tőke témakörökben. Az egyes modellek sajátosságaiba a zárójelentés publikációs jegyzékében található közlemények nyújtanak mélyebb betekintést.

Az eredmények

A kutatási program sikerességének főbb összetevőit több pontban érdemes összefoglalni.

a) A kutatási terv gondolati magját alkotó alapmodellt sikerült továbbfejleszteni és nemzetközi szinten értékelt eredményeket elérni. A projekt kezdetén kidolgozott játékelméleti modell elemzése a kutatás során eljutott a tesztelhetőség szintjére. Miután megoldódtak az innovatív kísérleti design kapcsán felmerülő szoftverproblémák, lezajlottak a laboratóriumi kísérletek is. Az eredmények elsődleges értékelése is megtörtént. Mivel a modell tesztelése speciális, újszerű kísérleti struktúrát követel meg, első lépésben magának a modellből levezetett kísérleti tervnek a disszeminációját végeztük, megelőzve a beérkezett eredmények értékelését. A kísérletek vezetője, Takács Károly valamint a szoftver kidolgozója Gulyás Attila hazai és nemzetközi konferenciákon ismertették a modellhez kapcsolódó tesztelési módszertant. A kutatás két résztvevője (Takács Károly és Janky Béla) egy referált nemzetközi (fizikai) szakfolyóirat (Physica A, IF(2005): 1,33) kapcsolathálókkal foglalkozó rovatában közölték a modell alapvonalait és a tesztelési tervet bemutató tanulmányt. Az említett

játékelméleti modell hálózati dinamikát vizsgáló változatán a kutatás több tagja (Takács, Janky) tovább dolgozott. Nemzetközi kooperáció keretében (Andreas Flache hollandiai kutatóval) elkészült egy tanulmány, melyet a legrangosabbak között jegyzett nemzetközi szociológiai szakfolyóirathoz küldtünk el publikálás céljából (Social Networks, IF(2006): 1,92, rang: 6. a szociológia területén), és a zárójelentés idejére a cikket elfogadták. Mindeközben a kísérleti eredmények nemzetközi konferenciákon történő bemutatására is sor került.

b) A kutatási tervben nem (vagy csak nagyon általános szinten) szereplő modellek kifejlesztésére, részben tesztelésére és nemzetközi bemutatására is sor került.

b1) Sor került a Szántó-féle, a strukturális egyensúly elméletén nyugvó modell hazai és nemzetközi konferenciákon történő bemutatására. Ahogy említettük, az egyértelmű hipotézisek ellenére a tesztelés nem egyszerű, mégis sikerült megoldást találni rá. Ez esetben nem laboratóriumi kísérletek és nem is hazai terepkísérletek mellett döntöttünk. Lehetőség nyílt ugyanis arra, hogy nemzetközi kooperáció keretében olyan terepen folytassunk vizsgálatot, ahol világos és komoly tételekkel rendelkező kollektív cselekvési problémákat lehet vizsgálni, és ahol a személyes kapcsolatok hálózatai az éles etnikai megosztottság miatt valóban érdemben (könnyen mérhetően) befolyásolhatják a kollektív cselekvési hajlandóságot. A kiválasztott terepek Bosznia-Hercegovinában találhatóak, ahol az állami intézmények működési problémái is növelik a kisközösségek kooperációs képességének jelentőségét. A vizsgálat első lépéseként adatgyűjtést kezdtünk néhány Ph.D hallgatóval Szarajevóban terepmunka keretében. Az adatgyűjtés célja volt feltárni kooperatív társadalmi intézmények (iskolák, sportklubok, stb.) működésének feltételeit etnikailag megosztott helyzetekben. Az interjú vizsgálatok eredményeként körvonalazódott a sportklubok játékos-összetételének etnikai dimenziójára fókuszáló kvantitatív elemzés.

b2) A kutatás során az alapötlettől a nemzetközi konferencia-előadásokon keresztül referált nemzetközi folyóiratban történő publikálásig jutott el (JASSS, IF: 0,45) Takács és Németh által az altruista motivációk kialakulásának magyarázatára a társas kapcsolatok bevonásával kifejlesztett ágens alapú szimulációs modellje. Az adott kutatási területen igen elismert folyóiratban közölt tanulmányt a publikálást követően rövidesen idézték nemzetközi referált közleményben.

b3) A kutatáshoz csatlakozott új tagok is sokrétű elméleti és empirikus elemzésekkel járultak hozzá a kutatás sikeréhez. Orbán korábbi vizsgálatait továbbgondolva és áttekintve angol nyelvű monográfiát készített, amely egy társasházban végzett esettanulmányon keresztül mutatja be a kollektív cselekvés és a társas kapcsolatok kapcsolatának egyes aspektusait. A társadalmi tőke elméletével kapcsolatos újabb elemzéseinek első eredményeit Orbán nemzetközi konferencián mutatta be. A kutatási munkába bekapcsolódó hallgatók (a már említett Németh A. mellett Gulyás A., Horváth H., Kovács B. és Perpék É.) részben tudományos diákköri, részben diploma illetve doktori tézisterveik részeként foglalkoztak a projekthez kapcsolódó témákkal. Az egyetemi és országos TDK-díjak mellett eddig két hazai publikáció és több kézirat fémjelzi eredményeiket.

c) A fent említett modellek fejlesztése és tesztelése, továbbá a tanulmányok készítése nem szeparált, egymásra nem reagáló alprojektek keretében történt. A kutatási program évei alatt folyamatos műhelymunka zajlott, ahol rendszeres találkozókra mindenki sorra bemutatta saját terveit és eredményeit. E műhelytalálkozókra való részvétel jelentette az első lépést a projekthez kapcsolódók számára, és ezeken a vitákon méretődtek meg a nemzetközi

konferenciák illetve a publikálási folyamat beindítása előtt az elkészült tanulmányok. A műhelyvitáknak fontos szerepe volt a tesztelési eljárások finomításában is. Végül említést érdemel, hogy a társadalmi normák és az együttműködésről zajló elméleti viták egy pontján kiterjesztettük a fórumot a kutatásban részt nem vevő szakértőkre is.